

de auteur het besluit dat, zo de kapitalistische ondernemingszin niet ontbrak, deze toch ernstig geremd werd door het landsheerlijk regime. Hij laat zich vervolgens in met het lastige probleem van de localisatie van de mijnen en de aders en met de productie- en zakencijfers, vergeleken met die van andere kolenmijnen in het Centrum. De mijnen van Haine-St-Pierre, gelegen in een gebied waar grote ondernemingen ontbraken, hadden een middelmatige omvang. Ze waren bijvoorbeeld minder belangrijk dan die van Mariemont, waar Karel van Lorreinen aanzienlijke bedragen in belegd had. Blijkens de bewaarde hier uitgegeven rekeningen, had de mijn van Redemont veertig à vijftig arbeiders in haar dienst. Over die van Haine-St-Pierre-La Hestre heeft men wat dit punt betreft geen inlichtingen.

Het zijn de noodzaak aan dieper graven en de daartoe onontbeerlijke afwateringswerken die maakten dat de vroegere kleine ondernemers een beroep moesten doen op de kapitaalcracht van de stedelijke burgerij en van de adel. Paardenmolens voor het leegpompen werden in de hier onderzochte mijnen nog niet gebruikt en nog minder 'stoompompen' ofschoon deze laatste al werkten in de streek van Charleroi, in de Borinage en zelfs in het Centrum. Ook in de Franse tijd bleef men zich behelpen met windassen, omdat de aandeelhouders vreesden dat zware investeringen in machines de winsten zouden uithollen. Zolang de aders niet uitgeput waren en de winsten hoog bleven, kon men genoeg blijven nemen met putten die niet afdaalden beneden de vijftig a tachtig meter. De mijnen van Haine-St-Pierre-La Hestre waren wel op een kapitalistische leest geschoeid, maar dat betekent nog niet dat zij dynamisch op de toekomst gericht waren.

De belangrijkste aandeelhouders behoorden tot de burgerij. Zij hadden soms ook belangen in andere ondernemingen (glasblazerijen, andere kolenmijnen, enz.). De adel belegde liefst in bedrijven die al bewezen hadden winstgevend te zijn. De belangrijkste geldschietters verdeelden hun investeringen over verschillende vennootschappen, zodat een relatief kleine groep een groot aantal ondernemingen onder haar controle hield.

In een uiteraard eveneens zeer belangwekkend hoofdstuk wordt de nodige aandacht besteed aan de bestuursorganen: de vergadering van de geassocieerde meesters, in feite de aandeelhouders, de eraan ondergeschikte directeur, die de technische leiding had en naast de dividenden van zijn aandeel ook een maandwedde opstreek, en tenslotte de gesalarieerde ontvanger die de rekeningen bijhield. De boekhouding diende een zorgvuldig onderscheid te maken tussen wat er geproduceerd werd op het gebied van de verschillende heerlijkheden. Het blijkt dat de factor arbeid beslag legde op tweederde van de uitgaven. Al bij al was de bedrijfsorganisatie relatief eenvoudig - wij vinden ze niet zo complex als de heer Moureaux, ondanks zijn klare uiteenzetting, wil laten uitschijnen - en rationeel.

Inleiding en teksteditie vormen samen een belangrijke bijdrage tot een betere kennis van de kapitalistische bedrijfsvormen vóór de start van de industriële omwenteling. In tegenstelling met wat wijlen H. van Houtte daarover schreef, was de kapitalistische bedrijfsvorm, erg verschillend van de vroegere 'comparchonnerie' (een associatie van arbeiders), in de achttiende eeuw sterk ontwikkeld in de steenkolenindustrie. De Franse omwenteling ruimde wel een aantal remmen van juridische aard uit de weg, maar het lijkt wel dat veel kleine en gemiddelde ondernemingen in de negentiende eeuw nog lang voortgebouwd hebben op de vóór 1794 gelegde grondslagen.

J. Craeybeckx

F. A. M. Messing, *Werken en leven in Haarlem (1850-1914). Een sociaal-economische geschiedenis van de stad* (Proefschrift Utrecht; Amsterdam, 1972, 336 blz.).

Zoals in de zeventiende en achttiende eeuw de stadsgeschiedschrijving floreerde, zo wordt in onze tijd het genre der sociaal-economische locale monografie geenszins onbeoefend gelaten; men denke aan het werk van Van den Eerenbeemt ('s-Hertogenbosch), Schmitz (Schiedam), Th. van Tijn (Amsterdam) en Joh. de Vries (Nijmegen). Aan deze rij is nu ook de studie van Messing over de Spaarnestad toe te voegen.

Naar mijn overtuiging heeft de schrijver zich niet voldoende rekenschap gegeven van een van de eisen die men aan een economische studie van plaatselijke aard mag stellen, namelijk dat wordt onderzocht welke de betekenis is van de eigen, karakteristieke bijdrage van een bepaalde stad tot het economisch landschap waarvan die stad deel uitmaakt. In plaats daarvan stelde Messing zich ten doel de economische geschiedenis van Haarlem te integreren in die van Nederland en poogde hij voorts de ontwikkeling der Haarlemse nijverheid te toetsen aan het landelijk patroon, dit laatste aan de hand van het standaardwerk van De Jonge¹. Bij een aanpak als deze dreigt het specifiek-eigene subiet te verdrinken in het algemene. Voorts is het toetsen van de lotgevallen van een plaatselijke economie aan die van een gehele natie alleen onder voorbehoud doenlijk en wel omdat de bepalende componenten dikwijls zeer verschillen. Een voorbeeld: in de economische geschiedenis van het provinciestedje X kan de ontwikkeling van de plaatselijke veemarkt een groeifactor van belang vormen, maar relaties met de landelijke economie hoeven niet direct aanwijsbaar te zijn. Messing heeft uit het oog verloren dat het eenvoudigweg vergelijken van landelijke en plaatselijke cijferreeksen niet zonder meer zinvol is. Dit klemt des te sterker voor het overgrote deel van onze negentiende eeuw, waarin geen sprake was van innige vervlechting der diverse onderdelen van het Nederlandse economische leven en waarin ook geografisch vele verschillen bestonden in economische ontwikkeling.

Voor zijn constatering dat de Nederlandse economie anno 1850 onderontwikkeld was (blz. 29 en 63) beroept Messing zich ten onrechte op De Jonge. Uit diens werk valt hoogstens af te leiden dat Nederland toenmaals een aantal kenmerken van onderontwikkeldheid bezat, bij voorbeeld in demografisch opzicht (zie De Jonge, *Industrialisatie*, blz. 259; te sterk vereenvoudigd weergegeven door Messing blz. 8), maar ook dat andere sectoren zoals het handels- en exportapparaat en de kapitaaluitvoer wel degelijk ontwikkeld waren.

De Jonge heeft als eerste Nederlandse economisch-historicus een grondige analyse verricht van de groeifactoren ofwel oorzaken van economische groei hier te lande tussen 1850 en 1914. Aan een systematisch onderzoek naar Haarlemse groeifactoren is Messing eigenlijk niet toegekomen; meestal volstaat hij met vrij summiere en losse beschrijvingen van de voornaamste takken van nijverheid. Wat ik in die descripties mis is een afzonderlijke behandeling van typisch Haarlemse vestigingsplaatsfactoren zoals de ligging aan het Spaarne (dit vaarwater wordt alleen in heel ander verband genoemd, namelijk als in 1890 door de gemeenteraad wordt besloten het uit te diepen); ook had de factor van mogelijke kostenvoordelen ten opzichte van het nabije Amsterdam onderzocht moeten worden. Evenmin wordt uitgelegd waarom de werkplaatsen der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij in de jaren zestig te Haarlem werden geconcentreerd. De relazen over de

1. J. A. de Jonge, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (dissertatie VU; Amsterdam, 1968).